

В. І. Борисов,

докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

**ЛЕКЦІЯ ЗА ТЕМОЮ:
«КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ХУЛІГАНСТВО
(СТАТТЯ 296 КК УКРАЇНИ)»**

Хуліганство є *найпоширенішим правопорушенням* проти громадського порядку. Так, в структурі правопорушень, передбачених розділом XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), хуліганство у 2019 р. становило 51,7 %. Всього ж у цьому році було обліковано 3401 правопорушень, кваліфікованих за ст. 296 КК, засуджено 831 особу.

Суспільна небезпечність кримінально караного хуліганства полягає у порушенні громадського порядку, яким забезпечується повсякденна різноманітна діяльність людей у сферах виробництва, побуту, відпочинку. Особливу небезпеку для суспільства являє хуліганство, коли воно супроводжується заподіянням тілесних ушкоджень, пошкодженням майна, порушенням нормальної роботи підприємств, установ, організацій, транспорту тощо. Крім того з хуліганських мотивів вчиняється чимало інших злочинів¹. Одне з них було предметом нашої уваги – це умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК).

Що ж таке хуліганство? Що представляє собою це дуже поширене суспільно небезпечне діяння?

В побуті термін (слово) «хуліганство» вживається зазвичай для позначення (оцінки, характеристики) будь-якого негарного, неблаговидного, про-

¹ Див.: Піщенко Г. І. Попередження хуліганства (кримінально-правовий і кримінологічний аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. С. 1.

типравного вчинку, а осіб, які вчиняють такі діяння, прозивають «хуліганми». Тут варто зазначити, що слово «хуліган» – іноземного походження.. Більшість лінгвістів і юристів походження слова «хуліган» пов'язують з прізвищем ірландської родини злочинців *Hooligan (Холиган)*, що мешкала наприкінці 18 століття в *південно-східній частині Лондона* і що відрізнялася особливим буйством»². Згодом хуліганми стали називати вуличних буяннів, грабіжників та інших злочинців, а слово «хуліган» стало прозивним.

В нашій країні нерідко хуліганством називають злочинні посягання на окремих громадян (нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, домашнє насильство), а також на інші, охоронювані законом права та законні інтереси особи, суспільства або держави (блокування транспортних комунікацій, наруга над державними символами, захоплення державних або громадських будівель тощо). З широкого змісту цього поняття виходить багато засобів масової інформації, коли різні по своєму характеру злочини іменують хуліганством. У всіх цих випадках поняття «хуліган» заключає в собі моральне засудження, негативну оцінку особи, що вчинила суспільно небезпечні дії.

Однак наряду з таким широким розумінням хуліганства, це поняття має і більш вузьке правове значення, зміст якого строго визначений нормами законодавства про адміністративну та кримінальну відповідальність.

Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) у ст. 173 встановлена відповідальність за *дрібне хуліганство*, це: «нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян». Адміністративно каране хуліганство являє собою адміністративне правопорушення і тягне адміністративне стягнення або застосування заходів громадського впливу.

² Див: Даньшин И. Н. Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву. Х.: Изд. ХГУ, 1971, С. 7.

Що стосується кримінально караного хуліганства, то КК у ст. 296 передбачає відповідальність за: *так зване просте³ хуліганство* (ч. 1 ст. 296 КК) та *хуліганство, вчинене за наявності обтяжуючих кримінальну відповідальність обставин* (ч. 2, ч. 3, ч. 4 ст. 296 КК).

Під кримінально караним хуліганством (простим) згідно ч. 1 ст. 296 КК України розуміється: *грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом*. Пленум Верховного Суду України (далі – ПВСУ) в своїй постанові «Про судову практику в справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10⁴ додає до цього визначення, що *порушення повинно бути не тільки грубим, але й умисним* (п. 3, абз. 1). В цьому ж пункті ПВСУ звернув увагу на необхідність *відмежування дрібного хуліганства від кримінально караного діяння*. Дрібне хуліганство, зазначено в постанові, на відміну від кримінально караного *не супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом⁵*.

Законодавець, визначаючи в ст. 296 КК відповідальність за хуліганство, диференціював її по частинам залежно від ступеня тяжкості. Тут варто звернути увагу на положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII⁶, вступ у дію якого очікується з 1 липня 2020 р. Законом передбачено запровадження до законодавства України про кримінальну відповідальність інституту кримінального проступку. Нововведення, пов'язані

³ Слово «просте» стосовно терміну «хуліганство» є умовним прикметником, що широко використовується в учбовій літературі, але в законодавстві не використовується

⁴ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2. С. 4–7.

⁵ Див. також з цього питання: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2012 р. № 5-646км10. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 12. С. 9–10.

⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 17. ст. 71.

із цим інститутом, охоплюють значну частину норм КК, у тому числі ст. 296 КК. Так, діяння, зазначене в ч. 1 цієї статті, буде являти собою кримінальний проступок, за ч. 2 та ч. 3 – злочин буде вважатися нетяжким, а за ч. 4 – тяжким.

Що стосується норм, визначених у всіх чотирьох частинах ст. 296 КК, то тексти їх диспозицій зазначеним Законом не були змінені, що дає можливість викласти учбовий матеріал, використовуючи понятійний апарат у редакції чинного на сьогодні КК.

Розглянемо по елементам *ознаки складу злочину*, що властиві кримінально караному хуліганству.

Об'єктом хуліганства є *громадський порядок*. Це сукупність різноманітних суспільних відносин, що засновані на звичаях, правилах міжлюдського спілкування, моральних принципах та якими визначається поведінка людей у процесі їх повсякденного сумісного життя. Найважливіші з цих відносин урегульовані нормами права. Громадський порядок забезпечує додержання умов нормального повсякденного життя людей у різних сферах діяльності, як у побуті (у широкому розумінні цього слова), так і в процесі їх виробничої та громадської діяльності.

Внаслідок вчинення хуліганських дій шкода може бути спричинена також відносинам, якими забезпечується охорона здоров'я та особистої недоторканності особи, власності, довкілля тощо. Врахування такої шкоди необхідне при вирішенні питань щодо *кваліфікації* вчиненого хуліганства за сукупністю з іншими злочинами, а також при наданні *кримінально-правової характеристики*, тобто, коли у зв'язку з учиненням хуліганства виникають питання комплексної оцінки ступеня тяжкості вчиненого, що, наприклад, має важливе значення для призначення покарання за злочин або застосування до особи, яка вчинила хуліганство, інших кримінально-правових заходів впливу, передбачених КК.

З *об'єктивної сторони* хуліганство виражається в самих різноманітних діях, що грубо порушують громадський порядок, являють явну неповагу до суспільства та відзначаються особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Важко погодитися з визначенням об'єктивної сторони, що було надано в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2010 р. № 5-646км10. В цій ухвалі зазначено: «З об'єктивної сторони, хуліганство є суспільно небезпечною дією, що грубо порушує громадський порядок. Такими закон визнає лише ті дії, які спричинили істотну шкоду особистим інтересам і відзначились особливою зухвалістю або винятковим цинізмом»⁷. В цьому визначенні вказівка на «спричинення істотної шкоди особистим інтересам» є некоректною, оскільки, хоча спричинення такої шкоди доволі часто має місце при вчиненні хуліганства, однак воно не є таким, що притаманно всім хуліганським діям. Дії, передбачені ст. 296 КК, завжди спрямовані проти громадського порядку.

За конструкцією об'єктивної сторони хуліганство слід віднести до *злочинів з матеріальним складом*, хоча багато хто з науковців вважає, що хуліганство є злочином з формальним складом⁸. Слід зазначити, що поділ злочинів на такі, що мають матеріальний або формальний склади, а також виділення серед останніх злочинів з усіченим складом, є одним із провідних положень *сучасної доктрини кримінального права*. Остання формується не лише під впливом загальноновизнаних сталих наукових напрацювань та вихідних основоположень, що закріплюються у законодавстві, але й під впливом правозастосовної практики, у першу чергу – судової. У судових рішеннях, пов'язаних з хуліганством, починаючи з середини 70-х років минулого століття, постійно звертається увага на необхідності встановлення того, як та яким чином спричиняється шкода громадському порядку, тобто констатація

⁷ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2010 р. № 5-646км10. С. 9.

⁸ Див: Пономаренко Ю. В. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку. *Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник* / за ред. В. Я. Тацій, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. С. 431.

такої шкоди набуває обов'язкового характеру. Таким чином з об'єктивної сторони хуліганство потребує встановлення діяння, наслідків, причинного зв'язку.

Суспільно небезпечне діяння – це активна дія у вигляді грубого порушення громадського порядку, яка являє собою явну неповагу до суспільства та супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Наведене визначення об'єктивної сторони складу злочину ґрунтується на законодавчому визначенні хуліганства, містить вказівку і на діяння, і на властивості, яким воно повинно відповідати. Як діяння, так і його властивості охарактеризовані оціночними термінами, що значно ускладнює їх однозначне розуміння. Окрім того, нормативні положення, наведені в ч. 1 ст. 296 КК, відзеркалюють не тільки об'єктивну сторону злочину, але й інші елементи складу хуліганства.

Грубе порушення громадського порядку – це різноманітні дії, які характеризуються буйством, безчинством, нахабністю, цинізмом. Такі дії часто супроводжуються насильством, пошкодженням чи знищенням майна, нецензурними висловлюваннями або написами. Хуліганські дії повинні набувати грубого прояву, встановлення якого багато в чому залежить від конкретних обставин вчиненого діяння. Враховуються наслідки, місце, тривалість, кількість та стан потерпілих. Оскільки громадський порядок забезпечує інтереси суспільства, то і оцінка дій, тобто визнання їх грубими порушеннями, повинна здійснюватися з позиції їх суспільного сприйняття.

Для відповідальності за ст. 296 КК недостатньо встановлення факту грубого порушення громадського порядку. Необхідно ще, щоб хуліганські дії відрізнялися *явною неповагою до суспільства*. Грубе порушення громадського порядку і явна неповага до суспільства – це дві обов'язкові складові хуліганства, що різнять його від інших правопорушень. Явна неповага відбиває не тільки суб'єктивну (мотив), а й об'єктивну сторону – форму поведінки. Дія у своєму зовнішньому прояві повинна бути *зухвалою* – хуліган не

просто порушує громадський порядок, а порушує його в навмисно зухвалій формі. Особа свідомо обирає зухвалу форму поведінки, бажаючи саме таким чином *виявити свою зневагу* до встановленого правопорядку, до оточуючих.

При цьому неповага може бути здійснена: як публічно (65 % всіх випадків), наприклад, бійка в кафе, – так і за відсутності сторонніх. Наприклад, такі хуліганські дії, як опоганення пам'ятників або колодязів, пошкодження майна і т. ін., можуть бути вчинені як публічно, так і не публічно. В. В. Кузнецов пише: «громадський порядок може бути порушений і за відсутності сторонніх осіб чи у присутності лише потерпілого» (вночі, у безлюдному місці, в квартирі)⁹. Однак і в першому, і в другому випадках такі дії стають (або повинні стати) предметом суспільного несприйняття.

Згідно ч. 1 ст. 296 КК необхідно, щоб грубе порушення громадського порядку, яке за своїм проявом свідчить про неповагу до суспільства, супроводжувалося або особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Особлива зухвалість. ПВСУ в своїй постанові від 22 грудня 2006 р. № 10 роз'яснює, що за цією властивістю (тобто «особливою зухвалістю») хуліганством може бути визнане таке «грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалось, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знуцанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла»¹⁰. Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України, характеризуючи цю властивість хуліганства, в своїй ухвалі від 4 березня 2010 р. № 5-646км10 зазначила: «Особливою зухвалістю слід розуміти нахабне поведження, буйство, поєднане з насильст-

⁹ Див. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – [2-ге вид.]. К.: ВД «Дакор», 2013. С. 485. 786 с.

¹⁰ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

вом, яке спричинило тілесне ушкодження, чи знуцання над потерпілим, знищення або пошкодження майна, тривале порушення спокою громадян тощо»¹¹.

Розглядаючи зміст цієї властивості, слід особливу увагу звертати на характер *насильства*, яке може мати місце при особливій зухвалості щодо потерпілого. Насильством при особливій зухвалості охоплюються побої та спричинення легких тілесних ушкоджень. Спричинення середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень, позбавлення життя потерпілого – ознаками злочину, передбаченого ст. 296 КК, не охоплюється. Такі наслідки, вчинені з хуліганських мотивів, необхідно кваліфікувати тільки за відповідними статтями, що передбачають відповідальність за їх спричинення особі, якщо законодавством спеціально передбачена відповідальність за вчинення їх з хуліганських мотивів (так, наприклад, КК в п. 7 ч. 2 ст. 115 передбачає вбивство з хуліганських мотивів). В тих випадках, коли така обставина не передбачена законом (наприклад, КК не передбачає на відміну від зазначеного вбивства відповідальності за спричинення середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень із хуліганських мотивів), то такі дії повинні кваліфікуватися за сукупністю з хуліганством, передбаченим ст. 296 КК.

Тому:

1) хуліганство, *поєднане з умисним спричиненням тяжких тілесних ушкоджень*, повинно кваліфікуватися за ч. 1 ст. 296 КК (якщо немає обставин, передбачених ч. ч. 2–4 цієї статті) і ст. 121 КК; а *середньої тяжкості* – за ст. 296 КК та ст. 122 КК;

2) хуліганство, *поєднане з необережним позбавленням життя*, повинно кваліфікуватися за сукупністю злочинів: ст. 296 КК і ст. 119 КК. С. С. Яценко з цього приводу писав: «Можлива, наприклад, сукупність хулі-

¹¹ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2010 р. № 5-646км10. С. 10.

ганства і необережного вбивства». Збіг форм вини при сукупності не обов'язковий¹²;

3) хуліганство, *поєднане з умисним вбивством* – якщо вбивство було вчинене з хуліганських мотивів, а інших хуліганських дій не було вчинено, – за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК;

4) *хуліганство, як самостійні дії, і вбивство з хуліганських мотивів* (тобто, коли має місце реальна сукупність злочинів) – за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК і за відповідною частиною ст. 296 КК.

Винятковий цинізм. Згідно п. 5 постанови ПВСУ від 22 грудня 2006 р. № 10 винятковим цинізмом можуть бути визнані дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знуцанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані, та ін.¹³

Майже таким же чином сформульовано винятковий цинізм в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2010 р. № 5-646км10: «це демонстративна зневага норм моральності, наприклад, груба непристойність, публічне оголення, знуцання над немічними та ін.»¹⁴.

Винятковий цинізм часто проявляється в безсоромних, вульгарних непристойних пропозиціях, особливо в присутності жінок та дітей (непристойні рухи тілом, жести, вираження, оголення себе у громадському місті, відправлення природних потреб з усвідомленням, що це робиться у всіх на виду і з ухарської зневаги до всього оточуючого, публічне вчинення розпусних дій), в нарузі над дитиною, традиціями, звичаями... Під винятковим цинізмом слід розуміти і такі хуліганські дії, які носять характер витонченої

¹² Див.: Кримінальне право УРСР на сучасному етапі. Частина Особлива. К., 1985. С. 373.

¹³ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

¹⁴ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2010 р. С. 10.

жорстокості і збоченості, явного знуцання над особистістю, використання її беззахисності і безпорадності.

Суспільно-небезпечні наслідки. У судовій практиці при застосуванні ст. 296 КК (за КК 1960 р. – ст. 206) Верховним Судом неодноразово зверталася увага на те, що хуліганство обов'язково повинно порушувати громадський порядок. При цьому дана обставина повинна бути явною як для самого правопорушника, так і для інших осіб. Так, Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду УРСР, розглядаючи справу М., зазначила, що бійка біля клубу (тобто в громадському місці), за відсутності сторонніх осіб, що була викликана неприязними відношеннями, що склалися між винним і потерпілим, *не може сама по собі свідчити про порушення громадського порядку*¹⁵.

Особливу складність являють собою випадки кваліфікації так званого «*побутового*» хуліганства. Тілесні ушкодження, побої, випадки домашнього насильства та інші подібні дії, вчинені в сім'ї, квартирі по відношенню до членів сім'ї, родичів, знайомих та викликані особистими неприязними відносинами, неправильними діями потерпілих та інших, повинні кваліфікуватися за статтями КК, якими передбачена відповідальність за злочини проти особи. Як хуліганство такі дії слід кваліфікувати лише в тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним порушенням громадського порядку. Підкреслюючи важливість цієї обставини для встановлення ознак хуліганства, ПВСУ в постанові від 22 грудня 2006 р. № 10 зазначив, що «*суди мають з'ясувати, чи порушив підсудний своїми діями громадський порядок*» (п. 1, абз. 2). Така правова позиція Верховного Суду зайвий раз підкреслює важливість констатації порушення громадського порядку для визнання вчиненого хуліганством. Слід також зазначити, що значна частина хуліганських дій мають реальним наслідком спричинення фізичної та/або матеріальної шкоди (легкі тілесні ушкодження, знищення або пошкодження чужого май-

¹⁵ Ухвала судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду УРСР. *Радянське право*. 1975. № 4. С. 102.

на у розмірі, що не є великим, тощо), які охоплюються об'єктивною стороною хуліганства (див. п. 5 постанови ПВСУ від 22 грудня 2006 р. № 10¹⁶). Зазначена обставина дала можливість зробити ряду науковців висновок, що хуліганство за конструкцією об'єктивної сторони має *формально-матеріальний склад*¹⁷. Безумовно, настання зазначених наслідків є вагомим показником порушення громадського порядку. Але і в інших випадках, коли спричиняється моральна шкода, ганьбляться честь та гідність людей, зриваються масові культурні, релігійні чи патріотичні заходи, порушується нормальна робота підприємств, установ, організацій тощо, вчинене змінює на гірше стан громадського порядку. Вочевидь, що наявність таких показників надає правозастосувачу підстави для констатації порушення громадського порядку саме як наслідку хуліганських дій, який (наслідок) одночасно віддзеркалює ту шкоду, яка спричинена об'єкту кримінально правової охорони – «громадському порядку»¹⁸.

Причинний зв'язок. Він може бути як прямим (безпосереднім), так і опосередкованим. Останній, як правило, має місце, коли дії вчиняються не в громадських місцях, і навіть у відсутності потерпілих або будь-яких осіб. Вочевидь, що необхідні додаткові фактори, завдяки яким результативна складова хуліганства стає предметом громадського сприйняття (точніше несприйняття), стає предметом осуду, обурення з боку людей.

Суб'єктивна сторона хуліганства – прямий умисел. Як правило, винний бажає порушити громадський порядок. Інколи винний, посягаючи на іншу особу з особистих мотивів або зі змішаних хулігансько-особистих мо-

¹⁶ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

¹⁷ Див.: Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. С. 8.

¹⁸ Слід пам'ятати, що суспільно небезпечні наслідки є в усіх випадках вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК. Це універсальна властивість будь-якого злочину. Однак, законодавець, формулюючи в тексті закону про кримінальну відповідальність визначення того чи іншого злочину, далеко не завжди вводить вказівку на наслідок (-ки), оскільки вона (вказівка на наслідок) не має кримінально утворюючої властивості (не віддзеркалює очевидну небезпечність діяння). У нашому випадку така властивість є, це – «порушення громадського порядку».

тивів, може і не ставити перед собою прямої цілі: порушити громадський порядок. Однак, якщо він обирає такі способи і обстановку для досягнення своїх інтересів, усвідомлюючи, що його поведінка неминуче опиниться сполученою з очевидним грубим порушенням громадського порядку (хоча і викликана особистими неприязними відношеннями), в наявності також умисел до порушення громадського порядку (наприклад, бійка на стадіоні під час футбольного матчу, під час проведення культурного заходу, в парку відпочинку на очах людей, в клубі, на танцмайданчику тощо).

Нарешті, хуліган може допускати можливість порушення їм громадського порядку. Виходячи з визнання хуліганства злочином з матеріальним складом, коли порушення громадського порядку є не тільки дією, але й наслідком, відношення до такого наслідку можливе і з непрямим умислом.

Слід відмітити, що питання про форми і види вини при хуліганстві є спірним. Так, автори, які вважають, що хуліганство – це злочин з формальним складом, визнають можливість вчинення хуліганства тільки з прямим умислом¹⁹.

І. М. Даньшин допускав дві форми вини: «суб'єктивна сторона хуліганства охоплюється двома формами вини. Вина по відношенню до порушення громадського порядку (основний об'єкт складу) завжди характеризується прямим умислом. Вина по відношенню до посягання на особистість і майно (додатково-факультативні об'єкти) у більшості випадків також зводиться до прямого умислу, але в окремих хуліганських проявах вона може бути виражена непрямим умислом або необережністю усякого виду»²⁰. З останнім судженням І. М. Даншина слід погодитися. Дійсно, ставлення до так званих результативних наслідків хуліганських дій може бути як умисним, так і необережним. Однак у цілому хуліганство є умисним злочином.

¹⁹ Пономаренко Ю. В. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку. *Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник.* С. 432.

²⁰ Див.: Даньшин І. Н. Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву. С. 84.

Мотив хуліганства – обов'язкова ознака суб'єктивної сторони. Його потрібно в кожному конкретному випадку встановлювати. Відсутність мотиву, а точніше невстановлення його, не може свідчити само по собі про те, що особа вчинила хуліганство. Мотив вчинення цього злочину – хуліганський, його основну якість законодавець закріпив в законі, це «*явна неповага до суспільства*». Б. С. Волков, досліджуючи прояви такої неповаги, зазначав, що ними є бешкетування – 52,6 %, прагнення показати свою силу і хвацькість – 10,8 %, почуття безпідставної люті – 11,3 %, прагнення проявити жорстокість (немилосердність), познуватися над потерпілим – 2,8 %, інші – 21,5%²¹. С. С. Яценко з цього приводу писав: «*явна неповага до суспільства розцінюється в якості серцевини, основної якості хуліганського мотиву. Останній може мати різні відтінки – від бешкетування до зневаги загально-визнаними правилами пристойності, бажання проявити грубу силу і т. ін.*»²².

Заслуговують на увагу також судження Г. І. Піщенко стосовно мотиву хуліганства та обставин, які його детермінують: «Саме мотив є відмінною рисою хуліганства. Крім того, останнє відрізняється від інших злочинів тим, що: 1) скоюється за явно несуттєвим приводом; 2) безпосередня причина злочинного конфлікту при хуліганстві у більшості випадків є внутрішньою, тобто в самому діючому суб'єкті, і не викликана необхідністю ззовні (конкретною ситуацією); 3) дії, хулігана не завжди логічно обґрунтовані і обумовлені певними обставинами; 4) спрямованість і предмет посягання хуліганських дій часто невизначені»²³.

Суб'єкт хуліганства – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 14 років (згідно ч. 2 ст. 22 КК).

У частині 2 ст. 296 КК у якості обставини, що обтяжує відповідальність, визначена *група осіб*. ПВСУ в п. 6 своєї постанови від 22 грудня

²¹ Волков Б. С. Детерминастичекая природа преступного поведения. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. С. 90 (110 с.).

²² Кримінальне право УРСР на сучасному етапі. Частина Особлива. С. 375.

²³ Піщенко Г. І. Попередження хуліганства (кримінально-правовий і кримінологічний аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. С. 8.

2006 р. № 10 стосовно цієї обставини зазначає: «Хуліганство визнають учиненим групою осіб і кваліфікують за ч. 2 ст. 296 КК у разі участі в злочинних діях декількох (двох і більше) виконавців незалежно від того, яка форма співучасті (ст. 28 КК) мала місце. Кваліфікація за цією ознакою дій осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою або організованою групою, не виключає визнання зазначених обставин такими, що обтяжують покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК)»²⁴.

Частиною 3 ст. 296 КК передбачена відповідальність за хуліганські дії, якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за хуліганство, чи були пов'язані з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконував обов'язки з охорони громадського порядку, або іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Обставина судимості. З цього приводу ПВСУ в п. 7 постанови від 22 грудня 2006 р. № 10 роз'яснює: «За ознакою вчинення хуліганства особою, раніше судимою за нього, дії винного кваліфікують за ч. 3 ст. 296 КК тоді, коли він на час учинення злочину мав не зняту чи не погашену судимість хоча б за однією з частин зазначеної статті або за ч. 2 чи ч. 3 ст. 206 КК 1960 р. У разі кваліфікації дій винного за цією ознакою не можна визнавати обставинами, які обтяжують покарання, вчинення злочину повторно і рецидив злочинів (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК)»²⁵.

Хуліганські дії, пов'язані з опором. Під опором слід розуміти не просто випадки непокори, а активну протидію особам, які зазначені в ч. 3 ст. 296 КК. До числа осіб, опір яких зі сторони хулігана дає підстави для застосування цієї частини ст. 296 КК, відносяться представники влади, представники громадськості та інші громадяни, які припиняють хуліганські дії. До останніх відносяться не тільки ті, які припиняють хуліганство в силу характеру своїх службових або професійних функцій (наприклад, коменданти гу-

²⁴ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

²⁵ Там само.

ртожитку, білетери кінотеатрів і т. ін.), але й будь-які інші громадяни, які за власною ініціативою намагаються припинити хуліганські дії особи. Опір вчиняється під час здійснення винним хуліганських дій стосовно осіб, які їх припиняли. Наприклад, шляхом відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо. Мета опору – позбавити зазначених осіб можливості виконати службовий чи громадський обов'язок з охорони громадського порядку (див. п. 8 зазначеної постанови ПВСУ)²⁶.

При цьому, хуліганські дії, пов'язані з опором працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами обов'язків щодо охорони громадського порядку, в тому числі і такі, що були пов'язані з насильством або погрозою його застосування по відношенню до вищевказаних осіб, повністю охоплюються ч. 3 ст. 296 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями кодексу не потребують, зокрема за ст. 342 КК (*Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб*). З цього приводу ПВСУ в постанові від 22 грудня 2006 р. № 10 зазначив: «Такий опір охоплюється ч. 3 ст. 296 КК як кваліфікуюча ознака передбаченого нею злочину, а тому не потребує додаткової кваліфікації за частинами 2 і 3 ст. 342 цього Кодексу» (п. 8, абз. 2)²⁷. Якщо опір було вчинено після припинення хуліганських дій як протидію затриманню, він не може бути обставиною, що обтяжує відповідальність за хуліганство. У таких випадках відповідальність має наставати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 296 і 342 КК. Також не застосовується ч. 3 ст. 296 КК, якщо опір був пов'язаний із вчиненням

²⁶ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

²⁷ Там само.

дрібного хуліганства. «У разі коли опір представникові влади чи громадськості мав місце під час учинення дрібного хуліганства, винна особа підлягає відповідно кримінальній (за ч. 2 чи ч. 3 ст. 342 КК) та адміністративній (за ст. 173 КпАП) відповідальності» (п. 8 абз. 4)²⁸.

Частина 4 ст. 296 КК встановлює відповідальність за випадки, якщо хуліганські дії, були вчинені із застосуванням вогнепальної або іншої холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

При розгляді цього виду хуліганства слід звертати увагу: 1) на предмети хуліганських дій; 2) на обставини їх застосування під час вчинення хуліганських дій.

Предмети – зброя, інші предмети.

Зброєю (яка може бути вогнепальною або холодною) визнаються предмети, що призначені виключно для ураження живої цілі або знищення чи пошкодження матеріальних об'єктів оточуючого середовища і такі, що не мають іншого, господарського призначення. При цьому передбачається, що зброя придатна для застосування за своїм цільовим призначенням.

Якщо ж винний в процесі вчинення хуліганських дій погрожує завідомо незарядженою або несправною вогнепальною зброєю, його дії свідчать всього лише про особливу зухвалість.

В судовій практиці зустрічаються випадки, коли правопорушники застосовують вогнепальну зброю не у відповідності з її прямим призначенням, тобто не як вогнепальну зброю, а як звичайний предмет, що використовується для нанесення удару з більшою силою, ніж неозброєною рукою. Робиться висновок, що в даному випадку дії винного не можна кваліфікувати за ч. 4 ст. 296 КК за ознакою застосування зброї. Така ж ситуація може мати місце і з холодною зброєю. В цілому такий висновок вірний. Однак, слід об-

²⁸ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

мовитися, зазначивши: і за умови, що такий предмет не було заздалегідь заготовлено для використання його в процесі вчинення хуліганських дій у якості засобу нанесення удару. Так, Шевченківський районний суд м. Львова, розглядаючи справу щодо обвинуваченої К. Т. за ч. 4 ст. 296 і ч. 2 ст. 263 КК за обставиною вчинення хуліганства із застосуванням холодної зброї, встановив, що вилучені в підсудної нунчаки вона взяла для самозахисту і тримала при собі в поліетиленовому пакеті. При вчиненні хуліганських дій вона їх не застосовувала. Тому суд її дії з ч. 4 ст. 296 КК перекваліфікував на ч. 1 ст. 269 КК²⁹.

Інші предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень.

ПВСУ у постанові від 22 грудня 2006 р. № 10 у п. 11 з приводу цих предметів зазначив: «Спеціально пристосованими для нанесення тілесних ушкоджень слід визнавати предмети, які пристосовані винною особою для цієї мети наперед або під час учинення хуліганських дій, а заздалегідь заготовленими – предмети, які хоч і не зазнали якоїсь попередньої обробки, але ще до початку хуліганства були приготовлені винним для зазначеної мети»³⁰. З цього випливає, що спеціальне пристосування предмету може мати місце як до початку хуліганських дій, так і в процесі їх вчинення. При цьому, оскільки потребується, щоб предмет було пристосовано для спричинення тілесних ушкоджень, то пристосування повинно бути дією умисною.

Тому правильно не були визнані особливо злісним хуліганством дії М., який в кімнаті гуртожитку з хуліганських мотивів наніс Б. удар пляшкою по голові. Від удару пляшка розбилась. Горлечком, що залишилося в руці, М. вдарив Б. в ліву пахвову область, спричинив легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я. Органи досудового слідства і суд прийш-

²⁹ Розгляд судами кримінальних справ про хуліганство: лист Верховного Суду України від 1 лютого 2007 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2. С. 26.

³⁰ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

ли до висновку, що нанесення у даному випадку удару горлечком пляшки не можна вважати хуліганством, вчиненим із застосуванням предмета, спеціально пристосованого для нанесення тілесних ушкоджень. Такими можуть бути предмети, які були пристосовані винним для згаданої цілі заздалегідь, або спеціально оброблені під час вчинення хуліганських дій, а так само предмети, які хоч і не піддавались будь-якому попередньому обробленню, але були спеціально підготовлені винним для тієї ж цілі до початку вчинення хуліганства. Підкреслюючи важливість встановлення таких обставин стосовно предметів, що використовувалися під час вчинення хуліганства, ПВСУ в п. 11 постанови від 22 грудня 2006 р. № 10 зазначив, «що застосування або спроба застосування предметів, підібраних на місці злочину, які не були спеціально пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень, не дає підстав для кваліфікації дій винного за ч. 4 ст. 296 КК»³¹.

Помилки виникають і при кваліфікації випадків, коли хулігани використовують предмети, які не піддавалися якій-небудь обробці. Для кваліфікації дій осіб за ч. 4 ст. 296 КК України необхідно, щоб ці предмети були *спеціально підготовлені* винним для нанесення тілесних ушкоджень і знаходилися при ньому (наприклад, камінь, палка і т. ін.).

Така ж умова стосується і *господарсько-побутових предметів*. Оскільки такі предмети (сокира, бритва, шило, викрутка і т. ін.) використовуються для хуліганства, як правило, без якої-небудь попередньої обробки, застосування або спроба застосування їх може бути підставою для кваліфікації хуліганства за ч. 4 ст. 296 КК лише коли вони були завчасно приготовлені винним для нанесення тілесних ушкоджень. *Предмети, що були підібрані на місці злочину, які не були спеціально пристосовані або заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень, у тому числі предмети господарсь-*

³¹ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

ко-побутового призначення, не можуть розглядатися як підстава для кваліфікації дій за ч. 4 ст. 296 КК.

Обставини застосування предметів, під час вчинення хуліганських дій.
З цього приводу ПВСУ в п. 9 своєї постанови від 22 грудня 2006 р. № 10 зазначив: «Вирішуючи питання щодо наявності в діях винної особи такої кваліфікуючої ознаки хуліганства, як застосування вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 296 КК), слід враховувати, що ця ознака має місце лише в тих випадках, коли винний за допомогою названих предметів заподіяв (1. – В. Б.) чи намагався заподіяти тілесні ушкодження (2. – В. Б.) або коли використання цих предметів під час учинення хуліганських дій створювало реальну загрозу для життя чи здоров'я громадян (3. – В. Б.)»³².

Застосування при вчиненні хуліганства вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, є підставою для кваліфікації злочину за ч. 4 ст. 296 КК у випадках, коли винний, використовуючи їх, *наносить тілесні ушкодження або намагається їх нанести*.

У випадках, якщо при застосуванні таких предметів будуть нанесені тяжкі тілесні ушкодження, дії особи, як вже було зазначено, кваліфікуються за сукупністю злочинів (за ч.4 ст. 296 КК і ст. 121 КК), якщо потерпілого буде вбито, то відповідальність настає за п. «7» ч. 2 ст. 115 КК або, якщо мала місце реальна сукупність хуліганства та вбивства – за ч. 4 ст. 296 КК і п. «7» ч.2 ст. 115 КК.

За ч. 4 ст. 296 КК кваліфікуються також дії особи, коли використання нею вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушко-

³² Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10.

джен, створювало реальну загрозу для життя і здоров'я громадян. Наприклад, розмахування хуліганом фінським ножом перед собою з метою не дати громадянам припинити його хуліганські дії.

Хуліганство слід відмежовувати від групового порушення громадського порядку. *Основна відмінність цих злочинів полягає в мотиві.* Мотиви групового порушення громадського порядку можуть бути різними, окрім хуліганського – при встановленні хуліганського мотиву такі діяння підлягають кваліфікації відповідно за частинами 2 або 3 чи 4 ст. 296 КК¹.

Список літератури

1. Волков Б. С. Детерминастичекая природа преступного поведения. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. 110 с.
2. Даньшин И. Н. Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву. Х.: Изд. ХГУ, 1971. 192 с.
3. Івахненко О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів. Харків: Право, 2016. 184 с.
4. Інформаційний лист ВССУ № 223-192/0/4-13 від 30 січня 2013 р. Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм матеріального права щодо кваліфікації хуліганства: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних від 30 січня 2013 р. № 223-192/0/4-13. *Практика судів України з кримінальних справ (2012–2013 рр.)* / уклад. В. І. Тютюгін; за ред. В. Я. Тація. Х.: Право, 2014. С. 693–698.
5. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського; [2-ге вид.]. К.: ВД «Дакор», 2013. 786 с.
6. Кримінальне право УРСР на сучасному етапі. Частина Особлива. К., 1985.
7. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України). Харків: Харків юрид., 2009. 252 с.
8. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 15 с.
9. Піщенко Г. І. Попередження хуліганства (кримінально-правовий і кримінологічний аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 19 с.

¹ Див.: Пономаренко Ю. А. Розділ XIII, § 2. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку/ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник/ за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 6-те вид. перероб. і допов. – Харків, Право. – 2020. – С. 426. (768 с.).

10. Пономаренко Ю. В. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку. *Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.*

11. Практика судів України з кримінальних справ (2014–2015) / [уклад. В. І. Тютюгін]; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2016. 800 с., С. 381–384.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 17. ст. 71.

13. Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2. С. 4–7.

14. Розгляд судами кримінальних справ про хуліганство: лист Верховного Суду України від 1 лютого 2007 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2. С. 26.

15. Справа «Ігор Тарасов проти України». Рішення ЄС з прав людини від 16 червня 2016 р. *Рішення Європейського Суду з прав людини в кримінальних справах. Захист життя, здоров'я, честі та гідності / за заг. ред. В. С. Ковальського. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 296 с. С. 194–201.*

16. Ухвала колегії судів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2012 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 12. С. 9–10.

17. Ухвала судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду УРСР. *Радянське право*. 1975. № 4. С. 102.

18. Шаблистий В. В., О. А. Галемін. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків, чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія / за заг. ред. В. В. Шаблистого. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 164 с.